

OLVASÓNAPLÓ

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS KELET-EURÓPA

NÉMETH LÁSZLÓ: *Európai utas*.

Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Ha Németh László világirodalmi tanulmányosorozatát, amely most válogatott műveinek *Európai utas* című kötetében került az olvasó kezébe, a cím sugallata szerint egy nagyszabású szellemi utazás dokumentumának tekintjük, bátran megállapíthatjuk, hogy a nyugtalan és igényes utazó mindent bejárt, amit a harmincas-negyvenes évek Európájának szellemi térképén bejárni érdemes volt és bejárni lehetett. Újraolvasta és újragondolta a görög tragédiaírókat, Horatiust, Dantét, Shakespeare-t, Goethét, Tolsztojt, Proustot, Pirandellót, Ortega y Gasset-et, töprengett a szellemtörténet, a pszichoanalízis és az etnológia eredményein, módszeren és lehetőségein. Az antikvitáshoz vagy a nyugati kultúrához fordulva azonban voltak segítő-társai, mesterei; érdeklődésével nem maradt egyedül. Midőn a görögökről írt, Kerényi Károlyra, az európai hírű klasszika-filológusra hivatkozhatott; a modern nyugatiakról értekezvén pedig az »esszéíró nemzedék« általános érdeklődéséhez illeszkedett, Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Gyergyai Albert voltak a társai. Az »európai utas« itt kiépített utakon közlekedhetett, ha útiélményei és beszámolóí merőben mások voltak is, mint útitársaié.

Volt azonban az utazásnak egy területe, ahol Németh László meglehetősen magányos vándor maradt; s nemcsak az útitervet kellett megterveznie, nemcsak a beszámolót kellett elkészítenie, hanem utat is kellett törnie, hidat is kellett építenie. Azokra az utakra, szellemi kalandozásokra gondolok, amelyek szomszédainkhoz, a kelet-közép-európai népekhez és kultúrákhoz vezették a fáradhatatlan és célrátörő utazót. »Duna-Európába«, ahogy ő mondta akkoriban (most is ez a cím olvasható a kelet-közép-európai kulturális kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányok felett). Nem volt ez éppen könnyű utazás akkoriban: a harmincas évek közepén, midőn Németh hozzáfogott, hogy megfogalmazza a szomszédos népek és kultúrák termékeny együttélésének alapelveit. Emlékezetes, hogy 1935-ben, romániai útja után (amelyet nem csupán a kultúra szellemi térképén tett, hanem a geográfiai valóságban is) milyen országos felháborodás fogadta reális szemléletről tanúszkodó helyzetmegítélését és javaslatait. Mégis váltalta a felfedezés és az útbörés kockázatát.

Magányos utazásról beszéltem az imént, ám jobban utána gondolva azt kell mondanom, hogy ebben a vállalkozásában Németh Lászlónak voltak társai és szövetségesei, ha kevesen is. Fábray Zoltánra gondolok, aki Szlovákiában fogalmazta meg az együtt vagy egymás szomszédságában élő népek barátságának programját, kereste a »hidverés« lehetőségét. Csuka Zoltánra és Sinkó Ervinre, akik a Vajdaságban, Kós Károlyra és Gaál Gáborra, akik Erdélyben munkálkodtak hasonló feladatokon. Vagy Ma-

gyarországon a román és cseh költőket fordító József Attilára, a kelet-európai avantgarddal kapcsolatot kereső Kassák Lajosra, az összehasonlító dunavölgyi folyóiratot; az Apollót szerkesztő Gál Istvánra. Kevesen voltak, az igaz. Vállalkozásuk, áldozatos munkájuk azonban így csak még többet ér.

Németh Lászlónak ők voltak a szövetségesei, s Németh László az ő munkájuk mögé próbált rajzolni programot, munkatervet, elméletet. Mert egyéniségének ideológusi-teoretikus természete következtében a magyar művelődés kelet-közép-európai kapcsolatait s feladatait is egy egységes, koherens elmélet keretében képzelte el, s ennek az elméletnek a nyomán kívánta felvázolni a gyakorlati feladatokat. Németh, sokszor és sokan elmondották róla, egy nemzedék és egy mozgalom: a népi írók teoretikusa, ideológusa volt. A dunai népek együttműködésének elméletét is a népi mozgalom nevében dolgozta ki, s ez az elmélet éppoly szervesen hozzátartozott az ún. »népi« ideológiához, mint a parasztkérdés vagy az értelmiségi problematika megoldására hivatott teória. A »népi« ideológia számos tétele azóta már a múlt, az eszmetörténet tárába került, eljárt felette a történelem s az idő, a kelet-közép-európai koncepciók azonban ma is aktualitása van. Nem lehet véletlen, hogy a »népi« ideológia és a marxista elvek között ez a gondolat jelentette általában a közös területet.

A »duna-európai« koncepció felismerésének persze megvan a maga története. És ez a történet most jól kiolvasható az *Európai utas* szövegeiből. Németh László 1932-ben olvasta Karl Dietrich leipzigzi egyetemi tanár *Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt* című, az ő megállapítása szerint különben szerény igényű könyvét, s nyomban beszámolt róla az akkor indított Tamú második számában. Azaz nem is a könyvről számolt be, hanem egy felismerésről, amíhez a könyv pusztán ürügyet szolgáltatott. Ez a felismerés a kelet-közép-európai népek fejlődésének, történelmének és helyzetének hasonlóságára vonatkozik. Németh László szerint valamennyi népnek, amely Európának ebben a felében él, »hézagos« a fejlődése. »Nincsenek kitöltve a történelmi korszakai s a nemzetet sem tagolta a történelem.« Azaz nem fejlődött ki magas szintű udvarj műveltség, mint Nyugaton, s hiányzik a szerves polgárság, amely a gazdasági és kulturális fejlődés motorja lehetett volna. A dolgozó nép nem vagy csak alig vett részt nemzete történetében, az uralkodó rend nem szervezte meg, legfeljebb ránehezedett. A kultúra éppen ezért más szerepet tölt be, mint nyugaton. Legfőképpen az irodalom. Ahogy Németh László mondja: »Az irodalom ezekben az országokban mást jelent, mint nyugaton. Egy arányosan tagolt életben az irodalom: irodalom, keleten a szellemi élet mindenese. Mivel hiányoznak feltételei, önmagának kell megteremtienie feltételeit is: a virág táplálja a fát, a gyermek nevei szüleit.«

E hasonlóságok, rokonvonások történelmileg vagy szociológiailag sokkal közelebb hozzák a kelet-közép-európai népeket, mint a nyelvrokonság vagy a közös etnikum. »Duna-Európa« népeinek határfelületein, mondja Németh László, »gyorsabb a diffúzió, mint nyugaton. Szavaikat, meséiket szívesen csereberélgetik ezek a népek: a román nyelv szavainak nagy része szláv, a népköltészet rokon a finn tavaktól a görög szigetekig.« És a kultúrhistóriai hasonlóság egyszersmind történelmi közösséget, sorsközösséget jelent. »...mi Duna-népek — olvassuk — ott tartunk, ahol a háború előtt, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk.« Ez a felismerés az alapvetést végző s programot adó tanulmány: az 1932-ben írt *Tejtestvérek* legfontosabb tétele.

A történelmi sorsközösség gondolatát Németh László később több alkalommal is érintette. 1935-ös *Magyarság és Európa* című könyvében éppúgy beszélt erről, mint kisebb tanulmányaiban. A gondolatmenetet (egy időre) lezáró tanulmány, az 1940-ben fogalmazott *Most, Punte, Silta* is a sorsközösség gondolatát fejtette ki. »Tejtestvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket — ismétli meg az 1932-es kifejezést. — Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej út ki törté-

netünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. Különösen a német—római birodalom és a kelet népviharai közé szorult duna-kárpáti népek sorsában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaink, a nagy politikai és irodalmi szerepek is csaknem ugyanazok. Mindnek van mohácsi és fehérhegyi csatája, mindnek van Kazinczyja és Eminescuja. S a társadalmi szervezet, melyet történetünk reánk hagyott — ha más-más fokban is: mind ugyanattól a végzettől beteg. Nyugat nemzetei az új kor folyamán a parasztságot is magukba fogadták — úgyhogy náluk csak osztályok vannak, de nincs a nemzet alatt egy kitaszított emberiség. Keleten parasztság és művelt nemzet nemcsak egymás alatt él; — két külön világban s kultúrában. Nyugaton nincs nép, ahogy keleten. Keleten pedig nincs igazi nemzet.« Ebben a gondolatban Németh László azt a képet tágitja teljes kelet-közép-európai történelmi horizonttá, amit a magyarság történetéről és helyzetéről adott.

A közös történelmi sors határozta meg a kelet-európai népek kultúráinak rokonságát. Elsősorban e kultúrák folklorisztikus, népi alapjaiban. Németh László már a *Tejtestvérekben* arról beszélt, hogy az egyes kelet-európai népek népköltészete mennyire hasonló világot jelent. Mint mondja: »inkább csak a vérmérsék árnyalataiban különbözik, lágyabb a szlávoké, virágosabb a magyar, finn, görög s a kettő közt áll a román. Nem ismeri a nemzetet és a vallást, de ősi nagyságában él benne család és természet. Szimbolikus természetfelfogásaival ki-kj kívánkozik a hellén kultúra örökséi közül az ázsiai pusztákra s lírai, de különösen epikai szerkezetében a görögtől lényegesen eltűtő poétikát használ, mely közelebb áll a turáni és héber népekéhez, mint a nyugati árvákéhoz.« Az 1933-ban írott *Osszehasonlító népköltészetten* című tanulmányában pedig a kelet-közép-európai folklór témáinak és formáinak közösségéről vagy hasonlóságáról értekezett, s egy komparatista folklórisztika körvonalait vázolta fel. Ebben a törekvésében is igényében Bartók Bélával érintkezett, aki maga is magyar, délszláv, román és szlovák dallamok gyűjtése, feldolgozása és elemzése révén mutatott rá a szomszédos népek folklórkincsének közös hagyományaira.

A népművészet közösségének és rokonságának gondolata nyomán jelölte ki Németh László a magyarság helyét a kelet-közép-európai kisnépek közösségében: a szerbek, horvátok, szlovének, románok, szlovákok, csehek és lengyelek között. Ebben a helykijelölésben és orientációban nyíltan polemizált a fajkutatás és a fajvédelem propagandistáival. Amikor Ilyés Gyula, a fajvédelem és a német fasizmus ideológiája ellen tiltakozva a magyar kultúrát a franciához hasonlítja (*Szellemi fajkutatás* című 1938-as cikkében), Németh László a dunai népek közös jellegét emeli ki. S a történelmi-kulturális közösség gondolatának kidolgozása során azt is felfigyel, hogy ez a közösség fontosabb, mint az etnikai és nyelvi különbségek rendszere. »...annak, ami összeköt — hirdette —, erősebbnek kellene lenni, mint ami elválaszt.« S ezért nem az etnikumra és a nyelvre hivatkozik, hanem arra a »szellemi« közösségre, amit a történelmi fejlődés alakított ki, s ami valójában még az eredetüket tekintve különböző nyelvek fejlődésére, a gondolkodás formáinak alakulására is kihatott. Először *Híd a Dráván* (1940) című tanulmányában beszélt arról, hogy a szerb és a magyar nyelvteremtő gondolkodás között van egyféle hasonlóság, a nyelvi rendszer különbsége ellenére is. »A szerb és a magyar nyelv közt — írja — különben is van valami — nem alak, hanem alkati egyezés, amit talán a rokon vérmérsék magyarázhat.« A *Most, Punte, Siltában* pedig a következőket állapította meg: »A nyelveknek azonban nemcsak nyelvtanuk van — hanem jellegük, alkotuk is s ha az előbbi, mint a vérrokonság: az eredet tehetetlenségéből támad, az utóbbi, mint a barátság vagy a lelki hasonlóság, ugyanannak az állapotnak, kedélynek, sorsnak az eredménye. Az Európát kettévágó fajhatár: nyelvi terem ezért lesz szakadék, ahogy litván nyelviana bevezetőjében egy jószemű német nyelvész is megállapítja.« Kétségtelen, hogy ezekkel az inkább esszéisztikus, mint tudományos gondolatokkal Németh László a kelet-közép-európai népek kultúrájának és történelmi sorsának alapvető közösségét kívánta hangsúlyozni.

És minthogy ennek a közösségnek a történelmi realitásáról és szükségességéről meg volt győződve, fájdalommal szólt a dunai népeket

elválasztó nacionalizmusról, az egymás kultúrája iránt tanúsított közönyről. Németh László a tizenhetedik század végétől, vagyis a Habsburg-uralom berendezkedésétől számítja azt a korszakot, amely megszakította a hagyományos lengyel–magyar–román–délszláv érintkezéseket; azokat a művelődési és népi kapcsolatokat, »melyek, mint egy keleti Golf-áram melegtették a kelet-európai kis népek életét«. *Most, Punte, Silta* című tanulmányában részletesen kifejti ezzel kapcsolatos állásfoglalását: »kétségtelen — írja —, hogy amint a magyar történet is két élesen elütő világlátású részre szakad — az 1700 előtti „rég Magyarországra” — az azóta készülő újabbra —, ez a cezúra a lengyelektől a szerbekig minden duna-kárpáti nép életében megvan, s magyarázata alig lehet más, mint a Habsburg-előnyomulás s a régi kelet-európai kapcsolatok szétesése.« S úgy látja, hogy ez a »szétesés« azóta is folyamatos, sőt egyre kegyetlenebb. Ezért örül annak, hogy a szomszédban is hasonló érdeklődéssel: a magyar történelem és a magyar művelődés iránti megértő figyelemmel találkozik. *Krleža Adyról* (1939) című írásában elégedett szavakkal nyugtázza azt az elismerő véleményt, amely a nagy horvát író Ady-esszéjében öltött alakot.

Az elméleti alapvetés, amely e fenti tanulmányokban, állásfoglalásokban megnyilatkozik, szabja meg azokat a gyakorlati feladatokat, amelyeket Németh László — máig érvényesen — megjelölt. Először is a komparatista kutatások fontosságára hívta fel a figyelmet. *Összehasonlító népköltészet* című tanulmányában a »száraz« filológiai kutatás szerepére figyelmeztetett: »A legtárgyilagosabb tudományos műből is eposzt kavarnak itt az összetorkolló népek s a feltámadt századok.« *A Híd a Dráván* és a *Most, Punte, Silta* szavaival pedig a kulturális közeledés feladatait világította meg, s arra szólított, hogy legalább az irodalom, a kultúra munkásai építsék meg a hidakat a szomszédos népek között. 1933-as *Egy folyóirat terve* című felhívásában a »hídverés« igényében javasolta egy kelet-közép-európai folyóirat megalapítását. »Ennek a folyóiratnak — írja — elsősorban műveltségünk közös népi elemeit kellene nyilvántartania.« A Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában élő magyar kisebbségeknek is kitüntetett szerepet szánt: mivel két kultúrának: az állam és a nyelv kultúrájában is benne élnek, az ő hivatásuk lenne az, hogy segítsék a megismerkedés és barátkozás ügyét. Hogy a magyar és a szomszédos népek kultúrájának közvetítői legyenek. Olyan szerep és program ez, amelyet más közegben: Szlovákiában már Fábry Zoltán is megfogalmazott, s amelyet napjainkban a szocialista országokban élő magyar nemzetségek természetes módon vállalnak és teljesítenek. Azóta négy évtized telt el, és sok minden megvalósult abból a programból, amelyet Németh László tervezett (a közös összehasonlító folyóirat terve azóta is ábránd maradt!). A program mégis és újra időszerű: tennivaló ma is van elég.

POMOGÁTS BÉLA

AZ EGYÉNISÉG KERESÉSE

DÉR ZOLTÁN: *Laguna György karrierje.*

Üzenet, 1973. 2.

Az a tény, hogy az utóbbi két-három évben szinte máról holnapra a jugoszláviai magyar irodalom egyik jellegzetes és meghatározó műfajává vált a dráma (ideértve a rokonműfajokat: az egyfelvonásost, a rádió- és tévéjátékokat is), beszédesen tanúskodik arról a gyors ütemű fejlődésről, amely